

EVROAZIJSKA INTERPRETACIJA RUSKE ISTORIJE¹

APSTRAKT: U ovoj studiji, autor, polazeći od tekućih diskusija u ruskoj istoriografiji, izlaže koncepciju ruske istorije koja je dvadesetih godina ovog veka formulisana u okviru evroazijskog pokreta ruske emigracije. Analizom radova glavnih protagonista pokreta (G. Vemadski, N. Trubecki, P. Savicki), autor razlikuje dva aspekta evroazijskog shvatanja istorije Rusije. Prvi aspekt je filozofsko-istorijski i formulisan je kao odgovor na pitanja o ruskom identitetu. Po njemu, Rusija je u geografskom, istorijskom, etnološkom i kulturnom smislu poseban svet, različit od Evrope i Azije. Potvrdu za ovu tezu evroazijci su tražili između ostalog, u obimnim istoriografskim istraživanjima uticaja Mongola i drugih azijskih naroda na Rusiju. Izlažući ovaj drugi, istoriografski aspekt evroazijske koncepcije, autor zaključuje da je on izveden iz prvog, filozofsko-istorijskog okvira koji je od primarne važnosti za celokupno evroazijsko stanovište. Na kraju, autor upućuje na izvore evroazijske koncepcije u filozofijama istorije N. Danilevskog i K. Leontjeva.

1

Tokom perioda "glasnosti" i neposredno nakon raspada komunizma i nestanka ideoloških stega "marksizma-lenjinizma", ruska istoriografija se suočila sa dva osnovna zadatka. Prvi se odnosio na potrebu reinterpretacije novije istorije i eliminaciju brojnih "belih

¹ Studija je napisana u okviru rada na projektu "Jezik i racionalnost" Instituta za filozofiju i društvenu teoriju (podtema: "Kritika zapadne racionalnosti u ruskoj socijalnoj filozofiji).

mrlja" u istorijskom saznanju. Radovi posvećeni nekadašnjim "tabu-temama", otvaranje arhiva i istraživanja građanskog rata, emigracije i perioda "komunističke izgradnje", kao i nove interpretacije "dela i lika" velikih vođa – trebalo je da zadovolje potrebu celovitijeg saznanja sopstvene istorije kao nužne pretpostavke formiranja zrele istorijske samosvesti bez koje sadašnjost i budućnost društva ostaju neprozirne. Drugi zadatak se odnosio na potrebu nove teorijske konceptualizacije istorijskog toka nakon napuštanja marksističke teorijske paradigme – "istorijsko-materijalističkog" tumačenja istorije. Mada su oba ova zadatka u tesnoj vezi, prvi se u svojoj neposrednoj očiglednosti nameće kao primaran i urgentan, dok je drugi, za "običnu svest", kao striktno teorijski, skriven u pozadini historiografskog rada. Ipak, diskusije o teoriji ili filozofiji istorije zaokupljaju pažnju ruskih filozofa i istoričara. Ove diskusije su, s jedne strane, usmerene u pravcu recepcije zapadne analitičke filozofije istorije koja u središte svoga interesoanja stavlja problem prirode, mogućnosti i granica istorijskog saznanja kao i, s druge strane, u pravcu tradicionalne istoriosofije koja treba da ponudi globalnu viziju "istorijskih zakona", periodizaciju istorijskog toka i odgovori na "večno" pitanje "smisla Istorije". U tom kontekstu, najuočljiviji su pokušaji zamene "klasnog" pristupa i teorije "društveno-istorijskih formacija", "civilizacijskim" pristupom kojim se izdvajaju različite kulturno-istorijske celine sa posebnim zakonima i "životnim ritmovima". U nastojanju da se izgradi nova teorijska paradigma kombinuje se korišćenje saznanja zapadnih nemarksističkih teorija istorije (pre svega, A. Tojnbija) sa povratkom domaćoj istoriosofskoj tradiciji nasaloj u sklopu traganja za "ruskom idejom" kao determinantom posebnosti Rusije i njene istorije. Otuda, decenijama zaboravljeni autori, poput N. Danilevskog, danas postaju veoma korisni za izgradnju jedne filozofije istorije koja će zameniti istorijski materijalizam i, istovremeno, otvoriti mogućnost naglašavanja posebnosti i originalnosti ruske civilizacije, tj. ruskog "kulturno-istorijskog tipa". Pored recepcije devetnaestovekovnih i emigrantskih koncepcija ruske istorije, posebnu važnost za formiranje nove teorijske paradigme imaju autori čija su shvatanja bila marginalizovana tokom komunističke ideološke vladavine. Jedan od najuticajnijih takvih istoričara je Lav N. Gumiljov čija dela se danas štampaju u velikim tiražima i čije shvatanje ruske istorije izaziva veliku pažnju u intelektualnoj javnosti Rusije.² Obaveštavajući

2 Лев Николаевич Гумилев (1912-1992), doktor istorijskih nauka, sin ruskih pesnika N. Gumiljova i A. Ahmatove, dugogodišnji zatočenih Gulaga, stručnjak za istoriju Centralne Azije. Svoja istorijska istraživanja o Hunima, Hazarima, starim turko-mongolskim plemenima,

svoju teoriju istorije sam Gumiljov je svoje prethodnike video u F. Ratcelu, N. Danilevskom, K. Leontjevu, O. Špengleru, V. Vernadskom,³ a sebe je smatrao "poslednjim evroazijcem" tj. naslednikom i nastavljачem istorijsko-filozofskih radova evroazijskog pokreta ruske emigracije.⁴ Na taj naćin, interes za teorijski rad L. Gumijova se poklopio sa interesovanjem za ideje ruske emigracije, a "evroazijci" su danas postali jedna od najviše istraživanih emigrantskih intelektualno-politićkih grupacija. Pošto je poznavanje izvornog oblika nekog ućenja nućni uslov razumevanja njegove reaktualizacije, u ovom radu će, nezavisno od tekuće rasprave o Lavu Gumiljovu, biti izloćena koncepcija ruske istorije koju su formulisali ruski emigranti okupljeni u "evroazijski pokret".

2

Evroazijski pokret nastaje u krugu ruske emigracije 1921. godine kada grupa mlaćlih intelektualaca u Sofiji izdaje zbornik radova *Исход к Востоку* u kome formuliše svoje vićenje Rusije i ruske kulture.⁵ Tokom sledećih petnaest godina pokret je, razvijajući obimnu publicistićku delatnost i ispoljavajući ambicije prerastanja u politićku partiju, okupljao pristalice po celoj "zagranićenoj Rusiji". Vodeći ćlanovi pokreta 6 lingvista N. Trubecki, geograf i ekonomista P. Savicki, istoriћar umetnosti P. Suvćinski, filozofi L. Karsavin i V. Iljin, teoretiћar prava N. Aleksejev, istoriћar G. Vernadski – razvijali su posebne segmente ućenja po kome Rusija nije ni Evropa ni Azija, već posebna kulturno-istorijska celina koju su oznaćavali geografskim terminom "Evroazija". Najkraće rećeno, "evroazijsko ućenje" je predstavljalo, pored "slovenofilstva" i "zapadnjaštva", pokućaj koncipiranja "trećeg puta" u rećavanju centralnog problema ruske intelektualne tradicije – problema odnosa Rusije i Zapada. Kritikujući "evropocentrizam" zapadnjaka, evroazijci su, nasuprot slovenofilima, posebnost ruskog identiteta traćili izvan "slovenstva", u jedinstvenoj etno-kulturnoj masi stepskih naroda naseljenih na osobenom, "evroazijskom kontinentu". Obrazlaganje ove teze o posebnom, "evroazijskom" identitetu Rusije zahtevalo je reinter-

krunisao je velikim sintetićkim delima *Древняя Русь и Великая Степа* i *Етногенез и биосфера Земли* (1989) u kojima je izloćio svoje shvatanje etnogeneze i istorije uopće, kao i posebnost Rusije.

3 Vid. "Интервью с Л. Н. Гумилевым", *Начала*, 4/1992. s. 6.

4 Lev Gumiljov, "Beleške poslednjeg evroazijca", *Ruski arhiv*, 2/1992. s. 204-222.

5 Općirnije o evroazijskom pokretu vid. u mojoj studiji "Socijalne i politićke ideje ruskog evroazijskog pokreta", *Filozofske studije*, XXV, Beograd, 1993., s. 77-105.

pretaciju njene istorije i promenu istorijske samosvesti ruskog naroda. Ta činjenica objašnjava upadljiv interes za istoriju koji su iskazivali i oni evroazijci koji nisu bili profesionalni istoričari, kao i brojnost historiografskih priloga u evroazijskim izdanjima. S obzirom na važnost istorije za evroazijce, možemo se složiti sa N. Rjazanovskim da su "geografske, ekonomske, geopolitičke, etničke i kulturološke analize evroazijaca dostigle vrhunac u evroazijskoj istoriji Rusije-Evroazije".⁶

Nova, evroazijska interpretacija istorije Rusije je bila plod sinteze filozofskih, naučnih i političkih ideja evroazijskog pokreta primenjenih na istoriju kao oblast u okviru koje su te ideje mogle biti razvijene i potvrđene na obimnom historiografskom "materijalu". Sa stanovišta procene učinka pokreta na razvoj posebnih naučnih disciplina, istoriografija je oblast u kojoj su se evroazijske ideje pokazale kao najplodnije. Dok su u lingvistici, antropologiji, etnologiji i drugim posebnim naukama, pre svega, traženi dokazi koji treba da potvrde evroazijsko stanovište u pogledu ruskog identiteta, u historiografiji je to stanovište funkcionisalo kao istoriosofska shema koja, kada se usvoji, omogućuje novi pogled na istoriju Rusije. Ali, nezavisno i od prihvatanja evroazijske filozofije istorije, već samo skretanje pažnje istraživača na istočne, azijske uticaje i ulogu nomadskih naroda u ruskoj istoriji koju su evroazijci podstakli svojim spisima, proširivalo je historiografske horizonte.⁷ S druge strane, okolnost je da G. Vernadski, jedan od najuticajnijih i najpoznatijih istoričara Rusije, do kraja svoje bogate akademske karijere ostao veran svojim mladalačkim evroazijskim temama je, svakako, igrala značajnu ulogu u produživanju delovanja evroazijskih stavova u historiografiji i nakon što je sam evroazijski pokret pao u zaborav.⁸

6 N. Riasanovsky, "The Emergence of Eurasianism", *California Slavic Studies*, Vol. IV, 1967, p. 51.

7 "Uprkos izvesnim nedostacima i oštroj kritici iz gotovo svih političkih grupacija, evroazijci su nepobitno doprneli istorijskom istraživanju u jednom pogledu – oni su proširili polje ruske istorije za dimenziju njene interkontinentalne prirode". (Anatole G. Mazour, *Modern Russian Historiography*, Princeton, New Jersey, 1958, p. 241).

8 Tvrdnja O. Boessa (*Die Lehre der Eurasier*, Wiesbaden, 1961., s. 34) da već četvrto izdanje *A History of Russia* (1954) G. Vernadskog nema više "evroazijsko usmerenje", te da kasniji spisi – *Kievan Russia* i *The Mongols and Russia* – "nemaju ništa više zajedničko sa evroazijskim učenjem", nije održiva. Sam Vernadski se složio sa ocenom N. Rjazanovskog da njegovi kasniji radovi "manje dogmatični i, uopšte, širi u svom pristupu", ali da evroazijske ideje i tematika ima u njima značajno mesto. (Vid.: N. Riasanovsky, nav. delo, p. 51). Kontinuitet u pogledima Vernadskog na rusku istoriju analizira Ch. J. Halperin u radu: "G. Vernadsky, Eurasianism, the Mongols and Russia", *Slavic Review*, Vol. 41, No 3, 1982. i ističe uticaj različitih kulturnih i političkih sredina na Vernadskog kao presudne faktore u složenoj evoluciji njegovih teorijskih stavova. D. Obolensky, u svom radu posvećenom analizi shatanju ruske istorije G. Vernadskog,

Evroazijska koncepcija istorije Rusije nastaje u protivstavu prema tradicionanoj XIX-vekovnoj ruskoj historiografiji koja se, prema mišljenju evroazijaca, temelji na evropocentističkoj predrasudi o jedinstvenom svetsko-istorijskom procesu u čijem središtu je Zapadno-Evropski svet i njegovi zakoni razvitka. Vera u jedinstvo svetske istorije i postojanje univerzalnih istorijskih zakona Rusiju stavljaju u položaj zaostale periferije, a "ruska istorija se tada pojavljuje samo kao privezak istorije Zapadne Evrope".⁹ Time se, s jedne strane, uloga Rusije u svetskoj istoriji svodi na "stražarsku službu" koja sprečava upade "istočnjačkih varvara" u evropsku civilizaciju, a s druge strane, upravo ta "stražarska služba" osuđuje Rusiju na samo delimičnu participaciju u plodovima te civilizacije. U nameri da izbegnu ovu "zamku evropocentrizma", evroazijci usvajaju dva stava. Prvim se tvrdi da je "svetska istorija mnogo širi pojam od evropske istorije" i on im služi da relativizuju tezu o uniformnom jedinstvu svetske istorije.¹⁰ Drugim stavom kojim se negira postojanje univerzalnih istorijskih zakona ova relativizacija se produbljuje: ne postoji nikakva istorijska zakonitost koja Rusiju osuđuje na "zaostajanje".¹¹ Time se utemeljuje mogućnost tumačenja istorije Rusije u okviru posebnog evroazijskog "kulturno-istorijskog tipa" sa svojim autohtonim zakonima razvitka različitim od onih koji određuju istoriju evropskog ili azijskog sveta. Na osnovu toga, istorija Rusije se ne tumači u sklopu evropocentistički shvaćene "svetske istorije", već u kontekstu istorije Evroazije kao posebne geografske, socijalne i kulturne celine.¹² Kao deo istorije Evroazije, ruska istorija je podvrgnuta onim zakonitostima koje važe za celokupnu Evroaziju i pre nego što se, ekspanzijom ruske države u poslednjoj četvrtini XIX veka, teorija ruske imperije poklopila sa prirodnim granicama Evroazije. Zato,

zaključuje da su njegovi "evroazijski pogledi, mada u modifikovanom obliku" očitii kao i njegovo izvanredno poznavanje Vizantije i stepskih nomada. (D. Obolensky, "Profesor Vernadsky's history of Ancient and Medieval Russia", *Oxford Slavonic Papers*, Vol. V, 1954, p 21).

- 9 Г. Вернадский, "Монгольское иго в русской истории", *Евразийский Временник*, кн. 5, Париж, 1927, с. 154.
- 10 Isto, s. 155.
- 11 "Nasuprot predstavi da sve evropske države, uključujući i Rusiju, prolaze isti put istorijskog razvoja potčinjavajući se nekim opštevažećim 'istorijskim zakonima' (pri čemu je Rusija samo 'zaostaliya' u odnosu prema narodima romanogermanske Evrope), mi, pre svega, tvrdimo da opštevažeći 'zakoni istorijskog razvoja' ne postoje jer istorija ima posla sa individualno-neponovljivim i kvlitativno originalnim pojavama". С. Пушкарев, "Россия и Европа в их историческом прошлом", *Евразийский Временник*, кн. 5, Париж, 1927, с. 121.
- 12 "Istoriju Rusije treba razmatrati u svetlu istorije Evroazije i samo iz tog ugla posmatranja može biti na odgovarajući način shvaćena sva samosvojnost rusko-istorijskog procesa" (Г. Вернадский, *Начертание русской истории*, Пpага, 1927, с. 12).

konvencionalni pristup ruskoj istoriji koji počinje sa IX vekom i završava se boljševicima treba, po mišljenju Vernadskog i njegovih evroazijskih istomišljenika, proširiti proučavanjem preslovenskih naroda i onih koji, kasnije, sa Rusima formiraju celovitost evroazijske istorije. Otuda, evroazijski pristup ruskoj istoriji predstavlja, u prvom redu, insistiranje na opštoj istoriji Evroazije kao širokom okviru za istoriju Rusije (knjiga G. Vernadskog, *Опыт истории Евразии*, Berlin 1934). U tom okviru, bavljenje istorijom Rusije zahteva vraćenje u daleku, predrusku istoriju Evroazije,¹³ kao i proučavanje posebnih istorija stepskih naroda koji sa Rusima vekovima žive i na njih vrše snažan uticaj.¹⁴ Na prvi pogled, evroazijsko menjanje tradicionalnog značenja "ruske istorije" liči na onu koju je zastupao Pokrovski zamenujući pojam "ruske istorije" pojmom "istorija naroda SSSR-a". Ali, ova sličnost je samo tematska – pristup Pokrovskog je određen prihvatanjem marksističkog učenja o "društveno-ekonomskim formacijama", a ne poimanjem jedinstvenosti i samosvojnosti evroazijskog sveta.

Evroazija kao geografska sredina i kulturno-etnička celina predstavlja okvir u kome se odvija istorijski razvitak ruskog naroda – ona je, za Ruse i ostale narode koji žive na njenom tlu, određujuće "mesto razvoja" (*месторазвитие*).¹⁵ Pored odlučujućih prirodno-geografskih osobenosti (odnos šumskih i stepskih oblasti) i karakteristika privednog života Evroazije, kao rezultat dugotrajne istorijske simbioze naroda Evroazije, nastale su i njihove zajedničke osobine koje predstavljaju značajan istorijski faktor. Osim bioloških i lingvističkih, najznačajnije su sličnosti koje se mogu uočiti u političkoj psihologiji evroazijskih

13 U kasnijim delima G. Vernadskog, insistiranje na istoriji Evroazije kao okviru za razumevanje ruske istorije je vidljivo već iz sadržaja prve dve njegove knjige iz planiranog projekta Istorije Rusije (deset tomova, koautor M. Karpovich) – *Ancient Russia* (1943) i *Kievan Russia* (1948). Tek druga knjiga obrađuje period od dolaska Varjaga koji se, tradicionalno smatra početkom ruske istorije, dok je čitava prva knjiga posvećena istoriji naroda koji naseljavaju zapadnu Evroaziju (Skiti, Sarmati) i traganju za slovenskim plemenima (Herodotovi "Anti"), te uticaju iranskih (Alani) upravljaca na njih: "Sa Antima ruska istorija ima svoj vlastiti početak" (*Ancient Russia*, New Haven, 1943., p. 76).

14 Karakteristična je knjiga: Н. П. Толль, *Скифы и Гунны. Из истории кочевого мира*, Прага 1928., kao i isticanje važnosti proučavanja nomadskih naroda za razumevanje ruske istorije *Оздачи кочевниковедения*, Прага, 1928. Od posebnih istorija stepskih naroda evroazijci su izdali knjigu E. Hara-Davana posvećenu istoriji Mongolske Imperije XII-XIV veka: *Чингис-Хан как полководец и его наследие*, Белград, 1929.

15 Termin "месторазвитие" kojim se označava "tesna veza života naroda sa njegovim geografskom osnovom" uveo je u opticaj N. Savicki. (Vid. Г. Вернадский, "П. Н. Савицкий (1895-1968)", *Новый Журнал*, Кн. 92, Нью Йорк 1968, с. 274). Treba imati na umu da se značenje ovog termina ne svodi na tezu o geografskom determinizmu jer, po Vernadskom, "socijalno-istorijska sredina i geografske prilike se spajaju u jednu jedinstvenu celinu, uzajamno delujući jedna na drugu". (Г. Вернадский, *Опыт истории Евразии*, Берлин, 1934, с 9).

naroda. "Potreba bezpogovornog podčinjavanja višem principu – državi, crkvi – čini se jednako karakteristična kako za ruski, tako i za turko-mongolske narode".¹⁶ Ova bitna karakteristika evroazijskih naroda je proizvod i sredstvo ostvarenja osnovne pravilnosti koju Vernadski uočava u istoriji Evroazije – stalne težnje različitih naroda toga tla da stvore jedinstvenu evroazijsku državu.¹⁷ Pored ove "centripetalne" težnje koja vodi stvaranju jedinstvene države, u istoriji Evroazije se može identifikovati i suprotan proces razgradnje jedinstvene države koji je vođen "centrifugalnim" težnjama naroda koji nastoje da izvan postojeće jedinstvene države formiraju svoju i, time, Evroaziju razbijaju na skup država. Smenjivanjem centripetalnih i centrifugalnih sila oblikuje se istorija Evroazije – njen osnovni zakon istorijskog razvitka ima formu periodične ritmičnosti, tj. pravilnog smenjivanja procesa izgradnje i razgradnje jedinstvene evroazijske države. Pokušaji izgradnje jedinstvene evroazijske države se smenjuju od Skitske države (V vek pre n.e.) preko Hunske, Mongolske i Ruske imperije, sa fazama njihove razgradnje na više manjih država. Krajnja tačka praćenja ove ritmične pravilnosti je "Sovjetska Evroazija", tj. SSSR. Posmatrano sa stanovišta istorije Evroazije, Sovjetska Rusija je, uprkos revolucionarnom diskontinuitetu sa političkim i socijalnim zdanjem imeprijalne Rusije, produžetak ostvarenog državnog jedinstva Rusije-Evroazije.¹⁸ Drugim rečima, Evroazije je, uprkos raspadu Rusije, stvaranjem Sovjetskog Saveza, ostala u fazi izgrađene jedinstvene države u kojoj su centripetalne težnje evroazijskih naroda snažnije od destruktivnih centrifugalnih težnji koje vode stvaranju mnoštva država sukobljenih oko mesta hegemonu u stvaranju buduće jedinstvene sve-evroazijske države. Ova teza Vernadskog o kontinuitetu "bele" i "crvene" Rusije sa stanovišta postojanja evroazijskog državnog jedinstva je, pored toga što ga je izložila politički motivisanim kritikama, vodila i važnijem pitanju koje proizilazi iz prihvatanja njegove sheme ritmičnosti državotvornog procesa na tlu Evroazije. Naime, ako je njegova shema pravilna, onda u budućnosti, nakon jedinstvene "Sovjetske Evroazije", treba očekivati njen raspad koji razultira stvaranjem

16 Г. Вернадский, *Опыт истории Евразии*, с. 13.

17 "Na teritoriji Evroazije stalno se ispoljavalo stremljenje evroazijskih naroda ka stvaranju jedinstvene države koja bi objedinila celu Evroaziju ili njen značajniji deo" (Г. Вернадский, *Опыт истории Евразии*, с. 14).

18 "Bez obzira na sav raspad 1917. godine, bez obzira na rane građanskog rata i inostrane intervencije, Rusija-Evroazija je sačuvala svoje jedinstvo". (Г. Вернадский, *Nav. delo*, s. 166.) Teritorijalni gubitak SSSR-a u odnosu na carsku Rusiju zahvatao je samo zapadne, evropske delove – "Evroazijski osnov Rusije se pokazao trajnijim nego njegovi evropski dodaci". (Isto).

mnoštva nezavisnih država. Vernadski je bio svestan problema univerzalnog važenja svoje sheme: "Sa stanovišta pravilnosti ove sheme, kod mnogih čitalaca se može pojaviti sablazna misao – nije li nužno da posle perioda državnog jedinstva Evroazije, ponovo dođe period raspada njene državnosti?".¹⁹ U vreme postavljanja ovog pitanja (1934.g.) misao o raspadu SSSR-a na mnoštvo država je izgledala i samom Vernadskom kao "sablazan". On sam je tu mogućnost odbacivao 6 po njemu, shema je važila samo za tumačenje prošlosti u kojoj Evroazija nije bila dovoljno integrisana, ali ne i za predviđanje njene budućnosti. Njeno važenje prestaje već Ruskom imperijom, a potvrđuje se stvaranjem SSSR-a koji je, u suštini, njen naslednik: "Sada Evroazija predstavlja takvo geopolitičko i privredno jedinstvo kakvo ranije nije bila".²⁰ Otuda, po mišljenju Vernadskog, "Sovjetska Evroazija" može i treba da prestane da bude "sovjetska", ali će i tada ostati jedinstvena država koja se proteže teritorijom celokupne Evroazije. Danas je jasno da se raspadom SSSR nisu potvrdila ova očekivanja G. Vernadskog. Raspad Sovjetske imperije koji je počeo sa odvajanjem njenih evropskih satelita nije zaustavljen ni na njenim evroazijskim prostranstvima. Ali, paradoksalno, tim raspadom je potvrđeno pravilo "periodične ritmičnosti" evroazijske istorije, pravilo u čije važenje u budućnosti nije verovao ni sam Vernadski. Nakon decenija sve-evroazijskog državnog jedinstva, nastupila je faza raspada u kojoj se, analogno ranijim istorijskim zbivanjima na tlu Evroazije, formira mnoštvo nezavisnih država čiji su međusobni odnosi na granici između mirne koegzistencije i sukoba. U skladu sa "pravilom ritmičnosti" G. Vernadskog, u budućnosti bi trebalo očekivati ostvarenje novog evroazijskog državnog jedinstva. Da li će ono biti nametnuto od strane nekih od današnjih državotvornih entiteta ili će nastati sporazumno, u formi neke vrste "Evroazijske unije", ostaje otvoreno pitanje.²¹

Nezavisno od mogućnosti primene sheme "ritmičkog smenjivanja" faza izgradnje i raspada državnog jedinstva za predviđanje budućnosti, razumevanje prošlosti ruskog naroda je, za Vernadskog i njegove evroazijske istomišljenike, tesno povezano sa istorijom Evroaz-

19 Isto, s. 16.

20 Isto.

21 Prva opcija ima danas malo pristalica – osim "sovjetskih nostalgičara", ljubitelji promene granica iz različitih država bivšeg SSSR-a retko imaju aspiracije na reintegraciju čitavog evroazijskog prostora. Obično je reč o težnji ka "kompletiranju" nacionalne državnosti. Druga opcija polazi od ideje dogovorne integracije u decentralizovanu celinu koja bi, pre svega, privredno bolje funkcionisala. Karakterističan je predlog predsednika Kazahstana, Nursultana Nazarbajeva, o stvaranju "Evroazijskog saveza" (O tome, vid. *NIN*, 15. april 1994., s. 46-47).

ije kao opštim okvirom ruske istorije. Pravilnosti uočene u istoriji celokupne Evroazije moraju važiti i za njen najvažniji segment – istoriju ruskog naroda. Otuda se i u periodizaciji ruske istorije koju predlaže Vernadski uočava praćenje sheme koja važi za celokupnu istoriju Evroazije: ruska istorija se deli na periode u kojima pokušaji ostvarenja ruskog državnog jedinstva bivaju smenjeni raspadom ostvarenih državnih formi i njihovim uključivanjem u druge evroazijske državno-teritorijalne celine, sve do poslednje faze u kojoj se ruska država rasprostire na celokupnoj teritoriji Evroazije (Ruska imperija od 1696, uključujući SSSR). Do ove faze u kojoj su teritorije Evroazije integrisane u jedinstvenu i snažnu državu, Vernadski indentifikuje četiri perioda u kojima su se ruski pokušaji ove integracije smenjivali sa pokušajima drugih evroazijskih naroda. Pošto pojasi šuma i stepa geografski i kulturno čine celinu Evroazije, onda njeno jedinstvo ima formu "ujedinjenja šume i stepe", a prethodni periodi ruske istorije se određuju u zavisnosti od promena njihovog međusobnog odnosa.²² Tako, prvi period ruske istorije (do 972. godine) Vernadski određuje kao pokušaj Rusa da "objedine stepe i šume", nakon čega je, ruskim borbama sa stepskim narodima Pečenezima i Polovcima, otpočeo drugi period ("borba između šuma i stepe") koji se završio ruskim povlačenjem iz stepe i naseljavanjem šumskih oblasti (od kraja X veka do sredine XIII veka). Treći period ruske istorije je u znaku "pobede stepe nad šumom", tj. to je period mongolske dominacije (od 1238. godine do sredine XV veka) u kojoj su Rusi potčinjeni Velikom Kanu i, kasnije, neposredno Kanu Zlatne Horde. Raspadom Mongolske imperije Moskva postaje centar okupljanja ruskih zemalja i njeno širenje od 1452. do 1696. godine Vernadski označava kao "pobedu šume nad stepom" i četvrtim periodom ruske istorije. Peti, poslednji period (od 1692.), doba je "ujedinjenja šume i stepe", tj. ostvaranja državnog jedinstva celokupne Evroazije pod ruskim vođstvom u formi snažne imperije. Ovaj uspeh ruskog naroda u ostvarenju osnovne težnje svih evroazijskih naroda – izgradnji jedinstvene sve-evroazijske države – nije bio praćen odgovarajućom samosvešću ruskog naroda: Petrove reforme su rezultirale "ujedinjenjem tela Evroazije, ali i gubitkom saznanja evroazijske misije Rusije".²³ To je razlog "dubokih i teških potresa duha" koji su pratili Rusku

22 Kada za kriterijum podele ruske istorije Vernadski uzima "međusobni odnos šume i stepe", onda on ove pojmove upotrebljava u širem značenju koje prevazilazi "teritorijalno-botaničko" i predstavlja "ukupnost njihovog prirodnog i istorijsko-kulturnog značenja" (Г. Вернадский, *Начертание русской истории*, Прага, 1927, с. 21).

23 Isto, s. 19.

imperiju i doveli do njenog sloma u revoluciji. Ali, pošto je SSSR, kao što smo videli, sačuvao jedinstveno "telo" Evroazije, povratak "evroazijskoj samosvesti" (što je evroazijcima kao duhovnom i političkom pokretu primarni cilj) omogućiće stabilizaciju postignutog "jedinstva šume i stepe". Političke ambicije evroazijaca, kao i njihova ocena sopstvene važnosti, postaju razumljive ako se imaju u vidu ovako koncipirane posledice promene istorijske samosvesti ruskog naroda.

Do sada izloženo evroazijsko shvatanje ruske istorije možemo sažeti korišćenjem podnaslova jedne od knjiga N. Trubeckog kao "pogled na rusku istoriju sa Istoka, a ne sa Zapada".²⁴ Ovo pomeranje interpretativne perspektive na Istok, tj. zamene evropocentričnog koncepta "svetske istorije" istorijom Evroazije, ima za posledicu naglašavanje posebne važnosti ovih perioda ruske istorije u kojima je uticaj istočnih, stepsko-nomadskih naroda na Ruse bio najveći. Kao što se to vidi iz periodizacije G. Vernadskog to je, pre svega, treći period koji obuhvata vreme mongolske dominacije ili "pobede stepe nad šumom". Analiza i ocena mongolske vladavine ("mongolskog jarma") predstavlja centralno mesto evroazijske koncepcije ruske istorije, onu tačku u kojoj se očituje originalnost te koncepcije u odnosu na tradicionalna stanovišta ruske historiografije. Jer, ma koliko su već u oceni značaja Kijevske Rusije za kasniju rusku istoriju, (njenim svođenjem na epizodu evroazijske istorije i kritikom njene državne forme), evroazijci inovirali uobičajen pristup koji u Kijevu vidi "majku svih ruskih gradova", istinska novina evroazijskog pristupa sadržana je tek u oceni "nasleđa Džingis-kana", tj. mongolskog uticaja na formiranje ruske nacionalne svesti i države.²⁵ Do evroazijaca, u ruskoj historiografiji i nacionalnoj svesti, propast Kijevske Rusije i rusko ropstvo pod Mongolima je negativno ocenjivano: "U najvećem broju istorija Rusije, mongolsko osvajanje se tretira kao spoljašnja katastrofa kojom je, tokom dva i po veka, nametnut strani jaram većem delu zemlje".²⁶ Dok su zapadnjački, "evropocentrički"

24 И. Р. (Н. С. Трубецкой), *Наследие Чингис-хана: взгляд на русскую историю не с Запада а с Востока*, Берлин, 1925. U nedostatku ruskog izdanja, koristio sam engleski prevod: *The Legacy of Genghis Khan. A Perspective on Russian History not from the West but from the East*, (trans. by Kennet Brostrom) koji je objavljen u istoimenom Zborniku radova Trubeckog (ed. Liberman), Ann Arbor, 1991, pp. 161-231.

25 "Samo su, poslednjih godina, zastupnici evroazijskog pogleda na svet, istražujući probleme ruskog samosaznanja počeli pažljivo razmatrati razne istočnjačke uticaje na rusku istoriju, kulturu i način života i delimično uspeći da razbiju 'predubeđenje i predrasude evropocentrizma' sa kojima je to pitanje bilo razmatrano pre njih" (Е. Д. Хара-Даван, nav. delo, s. 198).

26 FD. Obolensky, Nav. delo, p. 28. Ovaj negativn odnos objašnjava težnju historiografije da "potisne ili ignoriše" čitav ovaj period. (M. Raeff, *Russia Abroad: A Cultural History of the*

orijentisani istoričari u mongolskoj vladavini videli jedan od osnovnih činilaca odvajanja Rusije od Evrope i zaostajanja u odnosu na nju, "slovenofilski" usmereni istoričari su jedinu pozitivnu posledicu ovog razdoblja ruske istorije videli u jačanju ruske religiozne svesti koja je, u suprotstavljanju inovernim osvajačima, postala osnov formiranja nacionalnog identiteta. Ali, u obe ove tradicije, ocena direktnog mongolskog uticaja u periodu ropstva, kao i kulturnog nasleđa toga vremena je bila negativna. Puškin je ovu ocenu izražavao poredeći pozitivan uticaj Mavara koji su Španiji doneli Aristotela i logiku sa negativnim uticajem Mongola na Rusiju. Nasuprot ovom konsenzusu u pogledu negativne ocene tatarske vladavine, evroazijci su zauzimali suprotno stanovište – "Velika je sreća Rusije što je u trenutku kada je silom unutrašnjeg raspada morala pasti, dopala u ruke Tatarima, a ne nekom drugom", jer "bez uticaja Tatara (татарщины) ne bi bilo Rusije".²⁷ Ovo svoje stanovište koje spolja izazvanu katastrofu (invazija Tatara i propast Kijevske Rusije) i dvovekovni diskontinuitet ruske istorije (period "tatarskog jarma"), pretvara u najznačajniji formativni peirod buduće Ruske imperije, evroazijci su obrazlagali sledećim razlozima:

(1) Nasuprot naglašavanju isključivo vizantijskog uticaja na predmongolsku rusiju, evroazijci su isticali dugotrajan, stalan i snažan uticaj nomadsko-stepskih naroda na Ruse *pre* mongolskih osvajanja. Samim svojim "mestom razvitka", Rusi (Sloveni) su bili vekovima upućeni na narode evroazijske stepe (Skite, Sarmate, Hazare, Bugare, Pečeneze, Polovke, itd.), trpeći njihove uticaje ili se sukobljavajući sa njima. "Sa tog stanovišta, mongolska najezda u XIII veku nije bila ništa principijelno novo".²⁸

(2) Mongolska osvajanja ne predstavljaju element diskontinuiteta ruske političke istorije jer, po mišljenju evroazijaca, nikakav suštinski kontinuitet u državnom, teritorijalno-političkom smislu, između Kijevske Rusije i savremene Rusije se ne može uspostaviti: "Shvatanje po kome je sadašnja ruska država na neki način nastavak

Russian Emigration, 1919-1939, New York, 1990, p. 167). Dobar primer je klasični *Курс русской истории*, Ključevskog (Ключевский) u kome se, uprkos njegovoj monumentalnosti, veoma malo pažnje posvećuje Mongolima. Za evroazijsko stanovište karakteristično je uverenje G. Vernadskog da je "opšte pitanje o značaju mongolskog jarma u istoriji ruskog naroda, u suštini do današnjeg dana, ostalo bez odgovora" (Г. Вернадский, "Монгольское иго в русской истории", с. 153).

27 П. Савицкий, "Степь и оседлость", *На путях*, с. 344; 342. U istom članku Savicki kritikuje i već pomenuto tradicionalno "precenjivanje kulturnog razvoja do-tatarske, Kijevske Rusije" koje služi pojačavanju osude "tatarske najezde" kao osnovnog činioca njene propasti.

28 Г. Вернадский, "Монгольское иго в русской истории", с. 156.

Kijevske Rusije je pogrešno".²⁹ Element kontinuiteta je, svakako, duhovno-religiozno nasleđe formirano pod uticajem Vizantije. Ali, u svetovno-političkom pogledu, Kijevska Rusija je kao skup nezavisnih i međusobno suprotstavljenih gradova-kneževina bila osuđena na propast, nezavisno od Mongola, već svojom političkom formom koja ne odgovara uslovima Evroazije.³⁰ Otuda, osuda Mongola za prekid političkog razvitka Rusije nije opravdana.

(3) Istina je da su razaranja i pustošenja ruskih gradova bili neposredni učinak velike invazije Mongola, (od zime 1237-38., do pada Kijeva, 1240. godine, pod vođstvom Džingis-kanovog unuka Batua), kao i onih kasnijih mongolskih pohoda izazvanih odbijanjem poslušnosti od strane pokorenih oblasti. Ali, pored ovih tragičnih neposrednih posledica sačuvanih u sećanju ruskog naroda, treba, po mišljenju evroazijaca, imati u vidu i dugoročnije posledice mongolske vladavine. Pored uticaja Mongola na jezik, administraciju, trgovinu i vojnu veštinu Rusa, evroazijci posebno ističu činjenicu da je mongolskim osvajanjem ruska zemlja "bila uključena u ogromni istorijski svet koji se prostirao od Tihog okeana do Sredozmenog sveta", da je Rusija postala deo jedne svetske imperije, poput Rimske i Vizantijske.³¹

(4) Položaj ruskih zemalja u okviru te mongolske "svetske imperije" nije bio "ropski" u pravom značenju te reči – po mišljenju evroazijaca, pre bi se moglo govoriti o jednoj vrsti "vazalnog" odnosa ruskih kneževina prema velikom Kanu čije sedište je bilo u dalekom Karakorumu, tj. prema kanu Zlatne Horde, mongolskom kanatu na evroazijskom tlu kome su ruski kneževi plaćali danak.³² mongoli, nakon svojih osvajачkih ili kaznenih "upada", nisu kao okupatori ostajali na

29 N. S. Trubetzkoy, nav. delo, s. 162.

30 "Samo izuzetno snažna država se tokom vekova mogla održati na koliko-toliko značajnom prostoru Evroazije... U mnogim kneževstvima stare Rusije formirao se skupštinski oblik vladavine" ali, "postojani evroazijski oblik države je vojna imperija. Takve su bile skitska, hunska i mongolska država, kao i moskovsko carstvo i sveruska imperija". (Г. Вернадский, *Начертание русской истории*, с. 18).

31 Г. Вернадский, "Монгольское иго в русской истории", с. 157.

32 Zlatna Horda – jedan od četiri ulusa (država) koji su sačinjavali celinu Mongolskog carstva. Posle smrti 1227., Džingis kan je osvojena područja podelio svojim sinovima, od kojih je jedan, Ugedej, imao prvenstvo i titulu "velikog kana" sa sedištem u Karakorumu (nakon osvajanja u severnoj Kini, 1234.) Teritorija koju su Rusi nazivali "Zlatna Horda" bila je ulus Džingis-kanovog sina Džučija (otuda, naziv "Džučijev Ulus"). Džučija, koji je umro neposredno pre očeve smrti, nasledio je 1227. sin Batu koji je vladao Zlatnom Hordom do 1256. godine. Teritorija Zlatne Horde obuhvatala je prostranstvo od gornjeg toka Oba do donjeg toka Dunava i od gornjih tokova Vjatke i Kame do Kavkaza i Crnog Mora. Središte države je bio grad Saraj na ušću Volge i od njegovog sjaja i raskoši potiče ime "Zlatna Horda", dok je izvorni, mongolski naziv "Plava Horda". Ruski kneževi su bili vazali koji su plaćali danak Zlatnoj Hordi.

teritorijama ruskih kneževina već su se zadovoljavali ubiranjem poreza, pretvarajući ruske kneževe u svoje poverenike.

(5) Stav da se Mongolska imperija "nije mešala u unutrašnji, kulturni život svojih delova, ubrajajući i njen ruski deo,"³³ evroazijci pokazuju primerom položaja Ruske crkve pod "tatarskim jarmom". Mongoli Zlatne Horde su bili šamanisti, kao i većinsko turkofonsko stanovništvo sa kojim su se stopili. Tek u drugoj polovini XIII veka oni prihvataju islam, ali nivo njihove verske tolerancije (ili, tačnije, indiferentnosti) u odnosu na rusko pravoslavlje je ostao na zavidnom nivou. (Objašnjenje za takav stav prema veri verovatno treba tražiti u tradicijama nomadskog života koje ne pogoduju stabilizaciji autoriteta hijerarhije, za razliku od autoriteta vojničkih vođa.)³⁴ Mongolski odnos prema Ruskoj Crkvi može biti ilustrovan činjenicom da je u samom Saraju, 1261. godine, ruski Mitropolit Kiril osnovao episkopsko središte – Sarajsku eparhiju. To je, za evroazijce, bio jedan od mnogih dokaza da "Tatari ne samo da nisu pokazivali sistematično stremljenje ka uništavanju ruske vere i nacije već su, naprotiv, pokazujući punu versku trpeljivost, tatarski kanovi izdavali povelje ruskim mitropolitima kojima su čuvali prava i privilegije Ruske Crkve, preteći teškim kaznama onima koji pričine uvredu ili štetu ruskoj veri".³⁵ Ova karakteristika "tatarskog jarma" dobija na značaju ako se uporedi za stanjem u zapadnim delovima Rusije koji su ostali izvan vlasti Mongola, pod vlašću "latinskog Zapada".

(6) Za razliku od Mongola koji su pokorili "telo" Rusije, ostavljajući joj "dušu" (pravoslavlje), zapadni osvajači ruskih zemalja (Teutonski vitezovi, Poljska, Litva) su nametali katoličanstvo i, na taj način, pokoravali ne samo "telo," već i "dušu" Rusije. Kada su krajem 30-tih godina XIII veka ruske kneževine bile izložene napadima i sa Istoka i sa Zapada, ruski knezovi, bez snage da se odupru i sačuvaju nezavisnost, morali su izabrati između "mongolskog" ili "latinskog" jarma. Izbor Aleksandra Nevskog, prihvatanje zavisnosti u odnosu na Saraj i borba protiv zapadnih napadača, bio je od sudbinske važnosti: "Glavni tok istorijskog procesa razvitka ruske državnosti nije se protezao u katoličanstvom obuhvaćenoj zapadnoj Rusiji, već u istočnoj, zauzetoj Mongolima".³⁶ Pomirljiva politika Aleksandra Nevskog prema

33 Г. Вернадский, "Монгольское иго в русской истории", с. 159.

34 Vid. T. Kuljić, "Cezaropapizam (vizantijsko, osmansko, tatarstvo i rusko iskustvo)", *Sociologija*, Vol. XXXVI, No 1 (1994.), Beograd, s. 32.

35 С. Пушкирев, "Россия и Европа в их историческом прошлом", с. 149.

36 Г. Вернадский, *Isto*, s. 159. Pred naletom latinskog Zapada Aleksandar je prihvatio vazalni

Mongolima (u trenutku kada je Papa pozivao na krstaški rat protiv šizmatika i Tatara), uz versku trpeljivost Zlatne Horde, omogućila je očuvanje pravoslavne vere Rusa i buduće snaženje Moskve. Suprotno uobičajenom gledištu po kome je Rusija "branila" Evropu pred naletima Istoka, posledica evroazijske interpretacije ruske istorije je stav da je Zlatna Horda "branila" pravoslavnu dušu Rusije u borbama sa Zapadom (Litvom). Tačnije, da je mongolsko zaustavljanje Litve na reci Vorskli, 1339. godine, iako je bilo poraz snaga "zapadnih" Rusa koji su se borili na strani Litve, jedan od najznačajnijih događaja u ruskoj istoriji jer je sprečen prodor pogubnog "latinstva" na buduću centar pravoslavnog sveta – Moskvu.

(7) Na uzdizanje Moskve kao ujedinitelja ruskih zemalja je presudno uticala odluka Mongola da u ruskom svetu, rascepanom na međusobno sukobljene kneževine, vrata značaj tituli "velikog kneza" i prenesu odgovornost za ubiranje poreza na nosioca te titule. Politička mudrost moskovskih knezova je, s druge strane, u formi zastupanja mongolskog interesa, uspešno promovisala sopstvene. Vremenom je njihovo pokoravanje Hordi, zavisno od procene njene snage, zamenjivano opiranjem i pretvaranjem Moskve u centar sveruskog otpora. U tom svetlu, pobeda Dimitrija Donskog nad Zlatnom hordom na Kulikovom polju (1380.) je od posebne važnosti: mada su Tatari dve godine kasnije osvojili i spalili Moskvu, prva pobeda nad Hordom je osnažila ideju ruskog jedinstva pod moskovskim vođstvom.³⁷ Ukazivanje na političku veštinu moskovskih knezova kao i činilac širenja dominacije Moskve nad ruskim zemljama i, istovremeno, njene autonomije u odnosu na Hordu, nalazimo i kod savremenih istoričara mongolskog perioda koji ne dele "evroazijsko" tumačenje ruske istorije: "Oportunitizam Moskve je bio jedinstven po svom superiornom osećanju povoljnog trenutka... Moskva se mirila sa Mongolima kada je Zlatna Horda bila najjača, a kada je Horda posrtala, grabila je više autonomije."³⁸ Ali, evroazijsko stanovište podrazumeva više od prihvatanja ove teze o

odnos prema Mongolima jer je u njima "video u odnosu prema kulturi prijateljsku silu koja mu je mogla pomoći da sačuva i osnaži rusku kulturnu samobitnost od latinskog Zapada". (Г. Вернадский, "Два подвига Св. Александра Невского", *Евразийский Временник* кн. 4, Берлин, 1925, с. 327). Nasuprot Aleksandru Nevskom, knez Galičko-volinske kneževine Danilo se oslonio na Zapad i jugozapadne ruske zemlje doveo u "latinsko ropstvo".

37 "Kulikovska bitka će ubuduće predstavljati glavni stožer ruskog patriotizma u suprotstavljanju stranim najezdama". Fransijs Kont, *Sloveni. Nastanak i razvoj slovenskih civilizacija u Evropi (VI-XIII vek)*, Beograd, 1989., t. II, s. 397.

38 Charles J. Halperin, *Russia and the Golden Horde. The Mongol Impact on Medieval Russian History*, Bloomington, 1985. p. 88.

"makijavelističkoj" veštini moskovskih knezova. Po mišljenju evroazijaca, u nastanku Ruske imperije Mongoli su bili snažan konstruktivni činilac jer je njihova Imperija, stvarajući jedinstvo evroazijskih naroda, bila uzor koji je sledila Rusija, da bi, nakon raspada Horde, zauzela njeno mesto. Umesto tradicionalnog objašnjenja uzdizanja Rusije njenim preuzimanjem imperijalnog nasleđa Vizantije, evroazijci su *translatio imperii* videli u preuzimanju "nasleđa Džingis-kana", tj. u zameni Saraja Moskvom. "Ruski Car se pojavio kao naslednik mongolskog Kana. Zbacivanje 'tatarskog jarma' se svelo na zamenu tatarskog Kana pravoslavnim Carem i prenošenje Kanovog sedišta u Moskvu".³⁹ Zbog simboličke važnosti zamene uloge Moskve i Saraja, Vernadski kraj "tatarskog jarma" locira u 1452. godinu kada je, u oblasti srednjeg toga reke Oke, osnovano "Kasimovo carstvo", prvi tatarski kanat koji je bio u vazalnom položaju u odnosu na Moskvu. Već deceniju kasnije otpočeta vladavina Ivana III (1462-1505) daje pravce karakteristične za sledeći veliki period ruske istorije (do 1696) – "pobedu šume nad stepom" – u kome Moskva, nakon osigurane dominacije nad ruskim zemljama (osvajanje Novgoroda i pobeda nad Litvom kojom se pripajaju ruske kneževine pod njenom vlašću), kreće u osvajanje mongolsko-turskog juga i istoka Evroazije (Kazan, Astrahan, Sibir, ušće Dona).

Zaključak evroazijski inspirisane historiografije je, dakle, teza po kojoj Rusija, kao naslednik Mongolske Imperije, zauzima njeno mesto na evroazijskim prostranstvima u težnji da, prema osnovnoj pravilnosti evroazijske istorije, izgradi jedinstvenu državu. U ostvarivanju ove težnje Rusija se pozivala i na jedno drugo nasleđe – baštinu pravoslavne duhovnosti preuzete od Vizantije. Ova dva nasledstva čine "telo" i "dušu" Rusije: mongolsko je svetovno, državotvorno, a vizantijsko je duhovno.⁴⁰ Njihovo jedinstvo je bilo moguće tek nakon "tatarskog jarma", a odlučujuća srećna okolnost je bila činjenica da "Tatari nisu izmenili duhovno biće Rusije, već su svojim karakterističnim onovremenim osobinama – državotvornošću i sposobnošću organizovanja vojne sile – nesumnjivo uticali na Rusiju."⁴¹ Sačuvana pravoslavna duhovnost vizantijskog porekla je bila onaj odlučujući elemenat koji je "oblagotvorio" tatarsku državnost pretvarajući je u rusku i dajući joj

39 Н. С. Трубецкой, "О туранском элементе в русской культуре", *К проблеме русского самопознания*, Париж, 1927, с. 49.

40 "Mongolsko nasledstvo je omogućilo ruskom narodu stvaranje tela evroazijske države, vizantijsko ga je opremilo redom ideja neophodnih za stvaranje svetske države" (Г. Вернадский, *Начертание русской истории*, с. 17).

41 П. Савицкий, "Степь и оседлость", *На путях*, с. 342.

novi religiozno-etički karakter. Zato, evroazijci kao rezultat istorijskog razvoja Rusije vide trajnu "dvostrukost njenog lika": Rusija je, s jedne strane, "naslednica velikih Kanova, nastavljač dela čingiza i Timura, ujediniteljica Azije", a, s druge strane, baštenik vizantijskog, "periferno-primorskog" sveta, nosilac religiozne tradicije mističkog udubljanja. Delikatnu ravnotežu ova dva nasleđa narušio je projekt evropeizacije Rusije koji je u temelje svoje politike ugradio Petar I. Njegova opsednutost izlaskom Rusije na more simbolički označava potiskivanje "osećanja kontinenta", specifičnog za "stepsku kulturu" evroazijskih naroda. Nužnost povratka Rusije svojoj "samostvesti" ("saznanju evroazijske misije Rusije") je krajnji zaključak evroazijske historiografije.

3

Na osnovu dosadašnjeg izlaganja evroazijske koncepcije ruske istorije, mogu se razlikovati dva nivoa diskusije o dodoprinosu evroazijaca ruskoj istorijskoj samosvesti. Prvi se odnosi na filozofiju istorije i shvatanje mesta i uloge Rusije u njenom okviru, dok se drugi tiče samih historiografskih radova evroazijaca u kojima se izlaže mongolski period ruske istorije i ispituju veze ruskog naroda sa turko-mongolskim okruženjem. Mada su oba ova aspekta evroazijskog stanovišta međusobno povezana, oni se u diskusijama razdvajaju i ocenjuju nezavisno jedan od drugog. Kako u vreme nastanka evroazijskog pokreta, tako i danas kada se ideje tog pokreta reaktualizuju, ova dva aspekta se različito naglašavaju i vrednuju. Najčešće, u okviru stručne, akademske historiografije pozitivno se ocenjuje doprinos Vernadskog poznavanju mongolskog perioda ruske istorije, nezavisno od (ne)prihvatanja njegovih "evroazijskih" filozofsko-istorijskih uverenja i opštih zaključaka o kulturno-istorijskom identitetu Rusije. S druge strane, upravo ovo shvatanje ruskog identiteta, a ne usko-specijalistička historiografska problematika, je bilo predmet polemika u okviru političkih i naučnih krugova ruske emigracije tridesetih godina.⁴² Takođe, u savremenoj reaktualizaciji evroazijstva taj filozofsko-istorijski aspekt je u prvom planu: u evroazijstvu se, pre svega, traži odgovor na pitanje o identitetu Rusije, dok je evroazijska historiografija samo jedan od argumenata u prilog uverenju o posebnom, ne-evropskom

42 Pregled ovih polemika daje P. Savicki u studiji "В борьбе за евразийство: Polemika вокруг евразийства в 1920-ых годах", *Тридцатые годы. Утверждение евразийцев*, Кн. 7, Париж, 1931, с. 1-52.

"putu Rusije".⁴³ Zato će i kratki komentar koji sledi biti upravljen na taj, opštiji aspekt evroazijskog učenja.

Evroazijskim nagalašavanjem "azijske" komponente ruskog identiteta (ilustrovano historiografskim materijalom), za razliku od insistiranja na njegovim evropskim (kod "zapadnjaka") ili slovenskim sadržajima (kod "slovenofila"), paradoksalno se preuzima i potvrđuje jedan od tradicionalnih stereotipa evropske misli o "istočnjačkom", "azijatsko-mongolskom" karakteru Rusa, koji se obično navodi kao ilustracija i dokaz evropske "rusofobije". Staru poslovicu, nastalu tokom Napoleonovih ratova, po kojoj, "ako zagrebete Rusa, nađete Tatarina", evroazijci samosvesno afirmišu i pretvaraju u osnovu za izgradnju čitave svoje pozicije. Na taj način, oni jedno evropocentričko stanovište po kome Rusija pripada Aziji, (sa svom negativnom konotacijom koje "Azija" uključuje u svesti Zapada),⁴⁴ sadržinski prihvataju, menjajući mu samo vrednosno značenje: ono što je za evropske mislioce negativna kvalifikacija ruske istorije, za njih postoje njen pozitivni sadržaj, temelj izgradnje posebne, samosvojne civilizacije.⁴⁵ Okrenuvši se Aziji u potrazi za originalnošću sopstvenog nacionalnog bića, evroazijci su ispoljili radikalnost koja ih čini posebnim u odnosu na glavne tokove ruske misaone tradicije. Jer, ma koliko se međusobno razlikovali, slovenofili i zapadnjaci su delili "evropski" odnos prema Aziji.⁴⁶ Otuda, postavlja se pitanje razloga za svojevrzni "vrednosni obrt" u odnosu na Aziju i "azijatsku" komponentu u ruskoj istoriji kod evroazijaca. Odgovor na ovo pitanje najčešće se traži u činjenici razočarenja Evropom kod velikog dela ruske emigracije i snažnom antievropskom raspoloženju koje su evroazijci teorijski artikulisali. Razlozi za takvo raspoloženje su mladim ruskim intelektualcima početkom dvadesetih godina ovog veka

43 Na primer, po A. Panarinu, članu Ruske akademije nauka, "Perspektivno i razumno rešenje za Rusiju, sastoji se u razradi velikog evroazijskog projekta: osvajanje specifičnog civilizacijskog modela različitog kako od starog, atlanskog, tako i od posleratnog, tihookeanskog (pretpostavlja se u poslednjem slučaju, srodnost treba da bude veća). Društvu nije potreban samo tehnološki već i duhovni prevrat takvih razmera sličnih reformaciji ili prosvetiteljstvu u Evropi". (Панарин Александр, "Западники и евразийцы", ОНС, 6/1993, s. 67).

44 O tome videti analizu A. Grorišara u knjizi *Struktura saraja. Azijski despotizam kao tvorevina mašte na Zapadu u XVIII veku*, Beograd, 1988.

45 Tako, na primer, Marksov stav da je "Moskva odrasla i odgojena u groznoj i podlačkoj školi mongolskog ropstva", te da "u krvavom mulju mongolskog ropstva, a ne u surovoj raskoši normanskog vremena, kolevka je Moskve, a moderna Rusija nije ništa drugo nego preoblikovana Moskva" (K. Marx, *Historija tajne diplomacije 18. stoleća. O azijskom porijeklu ruske despotije*, Zagreb, 1982., s. 75. i 67.), ako bi se izbacili vrednosni kvalifikativi, prihvatio bi svaki evroazijac!

46 Videti: N. Riasanovsky, "Asia Through Russian Eyes", *Russia and Asia, Essays on the Influence of Russia on the Asian Peoples*. (ed. W.Vuchinich), Stanford, 1972., pp. 3-29.

bili više nego očigledni: "sumrak" zapadne kulture i sistema vrednosti ispoljen u Prvom svetskom ratu, pojačan je "prepuštanjem" Rusije boljševicima od strane "saveznika" i tegobama emigrantskog života.⁴⁷ Sam evroazijski pokret je nastao, po rečima njegovih osnivača, u "atmosfera katastrofičnog osećanja sveta", u očekivanju "katakлизme koja se može porediti sa najvećim potresima poznatim iz istorije".⁴⁸ Takvo raspoloženje je uzrokovalo tezu o nužnosti radikalnog "raskida" sa Evropom i traganjem za spasom Rusije u "izlasku na Istok", u povratku azijskoj komponenti njenog istorijskog bića.

Pored navedenog psihološkog faktora, evroazijci su podsticaj za tako formulisanu tezu o posebnosti ruskog identiteta i istorije imali i u elementima nekih ranijih filozofsko-istorijskih teorija. Ovde mislimo, pre svega, na ideju istorije kao skupa zasebnih kulturno-istorijskih tipova koju je u okviru ruske intelektualne tradicije, formulisao i razvio N. Danilevski u svojoj poznatoj knjizi *Rusija i Evropa*. Koncept "Evroazije" kao samodovoljne geografske, kulturno-etničke i istorijske celine može biti doveden u direktnu vezu sa pojmom "kulturno-istorijskog tipa" N. Danilevskog. Naravno, ova veza ne znači *sadržinsko* poklapanje "Evroazije" i "slovenskog kulturno-istorijskog tipa", jer je za Danilevskog suština tog "tipa" u njegovom slovenskom etničkom supstratu koji se antagonistički odnosi, kako prema "romano-germanskome", tako i prema "tursko-mongolskom" etnosu i njihovim kulturama, političkim institucijama i, najbitnije, prema njihovim verskim uverenjima. Ali, ove *sadržinske* razlike ne umanjuju istovetnost filozofsko-istorijskih polazišta Danilevskog i evroazijaca koje su izražene u njihovom odbacivanju koncepta jedinstva svetske istorije, kritici evroprocentizma i ideje progressa. Takođe, sličnost Danilevskog i evroazijaca je vidljiva i u njihovim pokušajima naturalističkog utemeljenja filozofsko-istorijskih pogleda. Ali, dok Danilevskom model za razumevanje istorije predstavlja biologija, evroazijci su sklonost naturalističkoj slici sveta i istorije iskazivali u naglašavanju prirodno-geografskih faktora istorijskog razvoja. Otuda, kod evroazijaca izostaje analogija Evroazije sa organizmom, dok Danilevski tu analogiju koristi da bi objasnio rađanje, zrelost i smrt svojih kulturno-istorijskih tipova. (U tom pogledu, evroazijci ne dele ni

47 Po sećanju L. Gumiljova, Savicki je "sazrevanja" evroazijske ideje povezivao sa iskustvom emigracije i razočarenjem u evropske "saveznike" Carske Rusije. On je smatrao da Rusija mora tražiti "prijatelje", te da: "Turci i Mongoli mogu biti iskreni prijatelji, a Englezi, Francuzi i Nemci mogu biti samo dovitljivi eksploatatori" ("Интервью с Л. Н. Гумилевым", *Начала*, 4/1992. с. 16).

48 *Исход к Востоку*, София, 1921, с. III.

Špenglerovo viđenje "propasti Zapada" kao neumitne biološke činjenice: Evropa u njihovim očima ne predstavlja "umirući organizam", već stalnu opasnost za Evroaziju i druge regione sveta). Drugim rečima, umesto "biološke paradigme", evroazijci koriste "geopolitičko" polazište u koncipiranju svog shvatanja istorije po kome se, nasuprot univerzalističkog poimanja jedinstvenog svetsko-istorijskog toka, istorija deli na niz tokova kojima geografski, lingvistički, etno-kulturni i politički faktori daju celovitost i samodovoljnost. Evroazija, kao poseban "geografski svet" (o čemu je u svojim radovima najviše pisao P. Savicki), predstavljala je prirodno-geografsku osnovu koja bitno određuje istoriju naroda koji je naseljavaju. I kao što je V. Solovjov u teoriji "kulturno-istorijskih tipova" uočio "nemački original" (učenje H. Riketa) na koga se Danilevski ugledao, tako su i istraživači evroazijstva prepoznavali uticaje nemačkih geopolitičkih teorija u formulisanju koncepta "Evroazije".⁴⁹

Ali, nezavisno od pitanja različitih "spoljnih" uticaja na formiranje evroazijskog učenja, možemo zaključiti da je u okviru ruske intelektualne tradicije, N. Danilevski pojmom "kulturno-istorijskih tipova" dao teorijske (formalne) pretpostavke za formulisanje posebne, "evroazijske istorije". Sadržinski, kao što smo videli, evroazijci se nisu mogli pozivati na slovenofile, niti na panslaviste. Jedan od retkih ruskih mislilaca koji se može nazvati pretečom evroazijstva je K. Leontjev, "usamljeni mislilac" koga je prezir prema Evropi i razočarenje "evropeizmom" malih slovenskih naroda podstakao na zaključak da Rusija treba da se okrene na Istok.⁵⁰ Ali, i za Leontjeva je "Azija" bila samo sredstvo "konzerviranja" ruske kulturne samobitnosti, bedem koji sprečava uticaj "Evrope", a ne, kao za evroazijce, formativni činilac ruske istorije i kulture. Savremeno oživljavanje evroazijskih ideja u strahu pred "varvarstvom modernizacije" (Панарин), pre svega ima značenje poput onog izraženog u stavu K. Leontjeva o nužnosti

49 Po O. Besu, sam pojam "Evroazija" je uveo u upotrebu austrijski geolog Eduard Suess (1813-1914) u svom delu *Das Antlitz der Erde* (1909). Videti: O. Boss, *Nav.delo*, s. 25. (O drugim, nemačkim geopolitičkim teorijama koje su uticale na Savickog, kao i na njegove ruske prethodnike, geografе, s. 25-33). O geografskom polazištu evroazijskog učenja videti u: M. Bassin, "Russia between Europe i Asia - The Ideological Construction of Geographical Space", *Slavic Review*, Vol. 50. No 1, 1991.

50 Zbog "evropeizma" Srba i Bugara, Leontjev je smatrao da je za Ruse "stanje i mešanje sa azijatima, ili sa narodima vere i roda, mnogo korisnije, ako ni zbog čega drugog, a ono zbog toga što se oni još nisu proželi duhom evropeizma". (K. Leontjev, *Vizantizam i slovenstvo*, Beograd, 1994., s. 67).

"zamrzavanja" Rusije da bi se sprečilo njeno raspadanje, dok mu je historiografska teza o mongolskoj Rusiji u drugom planu.

Summary

EURASIAN INTERPRETATION OF RUSSIAN HISTORY

Stating from the current discussion in Russian historiography, the author presents the conception of Russian history formulated in the 1920s within the Eurasian movement of Russian emigration. Though the analysis of the works of the major protagonists of the movement (G. Vernadsky, N. Trubetskoy, P. Savitsky), the author distinguishes two aspects of the Eurasian view of the history of Russia. The first aspect in philosophical-historical and was formulated as an answer to the question of Russian identity. According to it, Russia is a world apart, different from Europe and Asia in geographical, historical, ethnological and cultural terms. The Eurasians sought to support this thesis, among other things, by extensive historiographic reserches of the influence of Mongols and other Asian peoples on Russia. Presenting this latter, historiographical aspect of the Eurasian conception, the author concludes that it was derived from the first, philosophical-historical framework which is central for the whole Eurasian standpoint. Finally, the author points to the sources of the Eurasian conception in the philosophies of history of N. Danilevsky and Leontiev.